

Діяльність основоположника вітчизняної науки про бактеріальні хвороби рослин І.Л. Сербінова (1872—1925)

На основі архівних джерел викладено уточнені та нові відомості про життя і діяльність основоположника вітчизняної науки про бактеріальні хвороби рослин професора І.Л. Сербінова.

Діяльність І.Л. Сербінова, відзначена винятковою багатосторонністю, залишила помітний слід в науці. Йому належать праці з мікології, мікробіології, фітопатології; він займався фізіологією грибів, вивченням бактеріальних хвороб бджіл, досліджував збудників захворювань промислових риб, мальків та ікри, грибкових захворювань рослин. Але найбільш відомі його піонерські роботи в галузі бактеріозів рослин. Пріоритет І.Л. Сербінова у цій галузі науки визнаний як його сучасниками — А.А. Ячевським, М.С. Вороніним, О.С. Бондарцевим,

так і послідовниками — М.В. Горленком, К.Г. Бельтюковою та ін.

Проте історики науки і досі не віддали належне цьому досліднику. Одна з причин такої неуваги може полягати в обмеженості фактичних матеріалів, необхідних для створення його творчої біографії. У науковій літературі, окрім досить коротких згадок про вченого у працях фітопатологів та мікробіологів, вдалося знайти лише один некролог [1] та одну статтю [2], присвячені його пам'яті. Доповненням до існуючого фактажу став розширений пошук в архівах Росії та України, завдяки якому не тільки були заповнені “білі плями”, що існували у життєписі І.Л. Сербінова, а й виявився ряд помилок або неточностей в опублікованих про нього матеріалах (нові відомості та уточнення надалі в тексті виділятимуться курсивом). Особливо яскраво зроблені уточнення проявилися в ході розслідування його просування по службі.

Корекції підлягали деталі вже найпершого етапу його життя: дата та місце народження. За даними небагатьох статей та біографічного словника “Біологи” [3] Іван Львович Сербінов народився 12 червня 1872 р. у Миколаєві. Але у життєписі, написаному вченим власноручно, зазначено, що дата його народження — 12 липня, а місце народження — *Петербург* [4, арк. 56]. Тут же вперше згадується про його

56

Curriculum vitae

Графова-доцентка Новоросійського Університету
кафедра Ботаники Івана Лаврова Сербінова,
в місто...

Іванна Лаврова Сербінова, уродиня Керсонської губернії, народилася в 1872 році, в Петербурзі. Першопочатково вступила в Історико-Філологічний факультет, не окончивши курсів поступила на вступне іспити в Петербурзького Університету, керованого в квітні 1892. З'явилася в Петербурзі в червні 1899. Там почала викладати в Історико-Філологічному Кабінеті в асистентській при кафедрі Ботаники в травні 1899. В 1900 році була переведена на іспитну посаду асистентки по кафедрі Ботаники в Вчено-Медицинську Академію, в 1902 році була переведена в асистентку в Інститут Ботаники в Московському Університеті. В цьому Московському Університеті в 1902-1905 роках викладала курс Ботаники в Вищій жіночій школі в Москві. В 1905 році була переведена в асистентку в Московський Університет на посаду асистентки в Кабінеті Ботаники, в травні 1906 року захистила в Петербурзькому Університеті дисертацію на тему "Организація і розвиток *Chytridiales* Levl." В травні же 1906 року була допущена в спеціальну комісію по кафедрі Ботаники в Петербурзькому Університеті в квітні привітала доцентом, в квітні доцентом і професором в лютому 1910 року, до переїзду свого в Новоросійський Університет, також привітала доцентом по кафедрі

Curriculum vitae, власноручно написаний І.І. Сербіновим 22.09.1917 р. (початок)

[7], його колегами по університету у цей період були заслужені професори кафедри ботаніки *А.М. Бекетов*, кафедри зоології та порівняльної анатомії *М.П. Вагнер*, кафедри хімії *М.О. Меншуткін*, кафедри зоології, порівняльної анатомії та фізіології *О.О. Ковалевський*. Приват-доцентами фізико-математичного факультету працювали зоолог *О.М. Нікольський*, фізіолог

рослин *Д.Й. Івановський*, мікробіолог *Г.А. Надсон*, ботанік і географ *Г.І. Танфільєв*.

Відповідно до наказу Міністерства народної освіти від 15 жовтня 1900 р. за № 46 І.Л. Сербінов був переведений на штатну посаду асистента кафедри ботаніки Військово-медичної академії. З 1901 р. І.Л. Сербінов почав викладати і у Жіночому медичному інституті, за-

58

К о п і я.

Настоящая копия съ подлиннымъ формулярнымъ спискомъ о службѣ Старшаго Специалиста по сельскохозяйственной части, Надворнаго Совѣтника СЕРБИНОВА вѣрна и выдана изъ Департамента Земледѣлія, согласно ходатайству сего лица для представленія въ учебныя заведенія при опредѣленіи въ таковыя дѣтей его. Петроградъ "24" Іюня 1916 г. № 4160

Вице-Директоръ

За Старшаго Дѣлопроизводителя

ФОРМУЛЯРНЫЙ СПИСОКЪ

С Л У Ж Б Ъ .

Старшаго Специалиста по сельскохозяйственной части, приват-доцента ИМПЕРАТОРСКАГО Петроградскаго Университета по кафедрѣ ботаники, Надворнаго Совѣтника Ивана Львовича СЕРБИНОВА.

Витяг з формулярного списку про службу І.Л. Сербінова (від 24.06.1916 р.)

снованому у 1872 р. як *Жіночі лікарські курси при Медико-хірургічній академії*. У 1876 р. чотирирічний курс викладання замінили на п'ятирічний, що за змістом вже відповідало університетській освіті. У 1876/77 навчальному році курси віділилися від академії, і заняття почали проводитися при *Миколаївському військовому госпіталі*, де для цього були створені спеціальні аудиторії, кабінети та лабораторії [8].

Проте через рік, 17 вересня 1902 р., за дозволом Міністерства землеробства та державних маєтностей І.Л. Сербінов був переведений на посаду ботаніка-садовода Нікітського ботанічного саду [9] замість А.О. Потебні, який на той час вже повернувся до Харкова. Перебуваючи в Ялті, І.Л. Сербінов впродовж 1902—1905 рр. викладав спеціальний курс виноградарства та хвороб виноградної лози на Вищих курсах виноградарства та виноробства, які потім були переведені до Одеси. Галузь його наукових інтересів у цей період відійшла від вивчення морфології та розвитку нижчих грибів у бік дослідження їх паразитизму на рослинах. Ним були досліджені захворювання грибової природи картоплі, винограду, тютюнової розсади, про що свідчить низка статей, надрукованих впродовж 1902—1906 рр. у щомісячнику “Листок для борьбы с болезнями и повреждениями культурных и дикорастущих полезных растений”.

23 березня 1906 р. за наказом Департаменту землеробства за № 7275 І.Л. Сербінов був звільнений за власним бажанням з посади ботаніка-садовода [10]. До речі, дату його звільнення О.С. Бондарцев та М.В. Горленко вказували невірно, називаючи 1905 р. Згідно пропозиції попечителя Санкт-

Петербурзького учбового округу від 13 травня 1906 р. за № 7404 І.А. Сербінов одержав дозвіл на читання *приват-доцентських курсів “Сільськогосподарська бактеріологія” та “Фітопатологія”* на кафедрі ботаніки Петербурзького університету з 1 липня 1906 р. За іншою пропозицією, від 3 травня 1906 р. № 9348, він знов отримав посаду позаштатного зберігача ботанічного кабінету цього університету. 5 травня 1907 р. на засіданні фізико-математичного факультету він захистив дисертацію на тему “Организация и развитие гриба Chitridineae Schröter” і 21 травня був затверджений радою університету у ступені магістра ботаніки.

Впродовж другого періоду роботи у Петербурзькому університеті (1906—1916) серед співробітників І.Л. Сербінова по фізико-математичному факультету були ординарні професори кафедри хімії В.І. Палладін та О.Є. Фаворський, кафедри ботаніки М.Є. Введенський, кафедри прикладної математики В.А. Стеклов; приват-доценти доктор зоології В.О. Вагнер, магістр зоології О.С. Щепотьєв, магістр хімії В.О. Кістяківський, магістри ботаніки С.П. Костичев та В.Л. Комаров, бактеріолог Б.Л. Ісаченко та зоолог О.К. Мордвілко [11].

Згідно наказу попечителя Петербурзького учбового округу від 20 травня 1909 р. за № 7436 І.Л. Сербінов за рахунок університету отримав відрадження за кордон на час літніх канікул для вирішення питань, пов'язаних з розробкою його докторської дисертації. Працював він у *Гейдельберзі*, в Німеччині, у лабораторії професора Клебса. 24 грудня цього ж року за наказом Міністерства народної освіти № 31118 він був відраджений на XII З'їзд природознавців і лікарів, що

проходив у Москві з 28 грудня 1909 р. по 6 січня 1910 р.

За пропозицією попечителя Санкт-Петербурзького учбового округу від 28 лютого 1911 р. за № 4586 тимчасово (з 1 березня 1911 р. по 1 вересня 1911 р.) І.Л. Сербінов виконував обов'язки штатного лаборанта кріптогамічного кабінету Петербурзького університету [5, арк. 27 зв. — 28].

У зв'язку з частими спалахами в Росії чумних епідемій у 1912 р. Міністерством внутрішніх справ та Петербурзьким інститутом експериментальної медицини з дозволу Петербурзького університету І.Л. Сербінов був відраджений в Уральську область для участі в експедиції професора Д.К. Заболотного з метою розв'язання ряду питань природничого плану, перш за все для вивчення чумного мікроба [4, арк. 57].

За сумлінну службу у Санкт-Петербурзькому університеті І.Л. Сербінов мав кілька нагород. Наказом по громадянському відомству від 9 грудня 1906 р. за № 90 з 1 травня 1906 р. за вислугу років він отримав чин титулярного радника, а наказом по відомству Міністерства народної освіти від 13 травня 1913 р. за № 27 — чин надвортного радника. 21 лютого 1913 р. він отримав право носити світло-бронзову медаль, викарбувану у пам'ять 300-річчя царювання дому Романових [5, арк. 25, 28].

Працюючи в університеті, І.Л. Сербінов водночас читав курс з мікробіології та заразних хвороб риб на Кам'яноострівських сільськогосподарських курсах, при яких створив мікробіологічну лабораторію і музей, присвячений хворобам риб. Він брав безпосередню участь в організації цього закладу і працював на них з моменту відкриття до 1916 р. Він також був завідуючим

лабораторією Російського товариства бджільництва, де вивчав бактеріальні та грибкові захворювання бджіл, присвятивши їм низку робіт, одна з яких стала першою капітальною працею з даного питання [12].

У 1912р. І.Л. Сербінов розпочав дослідження бактеріальних хвороб рослин, про що свідчать чотири статті, присвячені бактеріальному раку виноградної лози, плодкових дерев, ягідних кущів та інших садових рослин. Ним була констатована схожість структури деяких видів ракових пухлин у рослин, тварин та людини, а причиною виникнення ракових захворювань у рослин визнані бактерії. Тому твердження М.В. Горленка відносно того, що перша праця І.Л. Сербінова, присвячена бактеріозам рослин, вийшла у 1913 р. [2], не відповідає дійсності.

1 листопада 1913 р. І.Л. Сербінова на прохання директора Головного ботанічного саду у Петербурзі від 5 листопада 1913 р. за № 2618 було призначено помічником завідувача Центральної фітопатологічної станції саду, заснованої у 1901 р. з ініціативи А.А. Ячевського. Тут він почав завідувати новоствореним відділом бактеріальних та функціональних хвороб рослин — першого наукового підрозділу в Росії, що спеціалізувався у цьому напрямку. Ним були досліджені бактеріальні захворювання огірка, капусти, цукрового буряку, продовжені дослідження з бактеріального раку виноградної лози, плодкових дерев та кущів (1913—1915), відкрито два види бактерій, що вражають сорго та цукровий буряк.

З 1 травня по 15 червня 1914 р. І.Л. Сербінов перебував у відрадженні за рахунок Центрального ботанічного саду в Австро-Угорщині та Німеччині, де знайомився з організацією робо-

ти фітопатологічних та мікологічних установ. З 4 травня по 18 червня 1915 р. одержав відрядження до Петербурзької та суміжних з нею губерній для фітопатологічних досліджень. За дозволом Міністерства землеробства від 21 грудня 1915 р. № 3636 призначений на посаду старшого спеціаліста із сільськогосподарської частини (з мікології та фітопатології) та відряджений для завідування з 1 січня 1916 р. Фітопатологічним відділом Донського бюро по боротьбі з шкідниками сільськогосподарських рослин [5, арк. 28].

Проте вже через три місяці, з 1 квітня 1916 р., за наказом Міністерства землеробства від 19 березня 1916 р. № 8279 І.Л. Сербінов був переведений до Одеси для виконання обов'язків фітопатолога на Одеській станції виноробства. На станції він завідував відділом фітопатології і знов почав читати курси лекцій із загальної мікробіології та хвороб виноградної лози на Вищих курсах з виноградарства та виноробства, як колись в Ялті.

До Одеси разом із вченим приїхала вся його чимала родина: дружина Зінаїда Іванівна (дівоче прізвище Назарова), двоє синів — Володимир (народився 15 липня 1898 р.) і Михайло (23 березня 1900 р.) та три доньки — Наталія (29 вересня 1893 р.), Лідія (27 листопада 1895 р.) і Зінаїда (4 березня 1904 р.) [4, арк. 24].

У тому ж 1916 р. І.Л. Сербінов почав працювати приват-доцентом кафедри ботаніки Новоросійського університету, де читав курси "Основи фітопатології" та "Практичний курс мікології". Його колегами по фізико-математичному факультету були заслужені ординарні професори — доктори хімії Євфимій Филімонович Клименко, Севастьян Мойсеєвич Танатарта доктор зоології Яков Микитович Лебединський.

З ординарних професорів у 1916—1918 рр. працювали ботанік, ґрунтознавець та географ доктор географії і магістр ботаніки Гавриїл Іванович Танфільєв, доктор ботаніки Болеслав Болеславович Гриневецький, доктор астрономії та геодезії Олександр Якович Орлов, доктор агрономії Олександр Гнатович Набоких. У 1917 р. став професором випускник Новоросійського університету 1907 р. Андрій Опанасович Сапегін — ботанік, цитолог, генетик, селекціонер, академік Української академії наук (з 1929 р.), який першим в Росії ввів до університетської програми курс генетики. Обов'язки ординарних професорів виконували магістр прикладної механіки Антон Дмитрович Білімович та магістр зоології Дмитро Костянтинівич Третьяков, майбутній академік АН України. Екстраординарним професором з 1916 р. служив доктор ботаніки Федір Михайлович Порошко, що розпочинав свій шлях асистентом ботанічної лабораторії. Приват-доцентські посади, окрім самого Сербінова, посідали доктор медицини Яків Юлійович Бардах, який у 1895 р. вперше в Росії ввів курси загальної та спеціальної бактеріології для студентів природничого факультету університету; майбутній академік Української академії наук, зоолог Данило Семенович Воронцов та інші [13].

Численні службові обов'язки займали багато часу і сил у І.Л. Сербінова, адже, перебуваючи в Одесі, він викладав також на Вищих жіночих курсах. 28 грудня 1917 р. він звернувся до комітету Одеської станції виноробства з проханням дозволити йому сумісництво завідувача відділу фітопатології означеної станції та штатної посади старшого асистента по кафедрі ботаніки Новоросійського університету, а якщо це неможливо — повністю пе-

ревестися до університету. Комітет не визнав доцільним таке сумісництво, вважаючи, що воно зашкодить виконанню обов'язків завідувача відділом фітопатології Одеської виноробної станції, і дозволив Сербінову перейти до Новоросійського університету, про що його сповістили листом від 29 грудня 1917 р. за № 1300. Листи аналогічного змісту, підписані головою комітету В.Є. Таїровим, були направлені 30 грудня 1917 р. за № 1302 до Департаменту землеробства і 4 січня 1918 р. за № 6 — до ректора Новоросійського університету [14].

Проте у тому ж 1918 р. І.Л. Сербінову була запропонована посада професора у новоствореному Одеському сільськогосподарському інституті. Ще у середині XIX століття Товариство сільського господарства Південної Росії поставило питання щодо необхідності організації навчальної установи агрономічного профілю у регіонах із засушливим кліматом. У 1914 р. Державна дума ухвалила відкриття сільськогосподарських інститутів в Омську та Одесі, але цьому стала на заваді перша світова війна. Фахівці продовжували наполягати на необхідності спеціалізованої підготовки агрономічних кадрів. Професор агрономії О.Г. Набоких написав доповідну “Об учреждении комитета сельскохозяйственных курсов при Обществе сельского хозяйства Южной России”, ухвалену зборами товариства 5 жовтня 1917 р., де зазначалося: “Сельскохозяйственное образование в России до сего времени имело по преимуществу экстерриториальный характер..., ни одна из школ не выпускала воспитанников, сколько-нибудь подготовленных к практической деятельности в какой-нибудь определённой местности” [15, с.7].

У листопаді 1917 р. було офіційно оголошено про створення Одеського сільськогосподарського інституту, і на початку 1918 р. він був відкритий, про що у місцевій пресі писалося наступне: “В нынешней атмосфере, насыщенной кровью и порохом, светлым явлением было состоявшееся вчера в помещении физико-математического факультета торжественное открытие высшего сельскохозяйственного института” [16]. Спочатку заняття відбувалися у приміщеннях Новоросійського університету та Вищих жіночих курсів. У 1919 р. Одеському сільгоспінституту передали будівлю колишнього Інституту благородних дівичь, а у 1923 р. він одержав нове приміщення по вулиці Свердлова.

У Одеському вищому сільськогосподарському інституті І.Л. Сербінов був обраний професором двох кафедр: загальної мікробіології та фітопатології. Лекції з фітопатології читалися ним по 4 години на тиждень. Читання лекцій та практичні заняття він проводив із застосуванням наочного приладдя зі створеного ним “Музею фітопатології”. По закінченні навчального року практичні заліки та іспити йому склали близько 60 студентів [17].

У сільськогосподарському інституті разом з І.Л. Сербіновим працювали відомі вчені. Директором інституту у 1919—1921 рр. був професор А.О. Сапегін (1883-1946), який водночас продовжував викладати у Новоросійському університеті. Організатором і першим деканом зоотехнічного факультету був професор О.О. Браунер (1857—1941). Один із засновників інституту, професор Г.А. Боровіков (1881—1958), розгорнув роботи з анатомії та фізіології виноградної лози [18]. Наукові інтереси І.Л. Сербінова зосереджувалися пере-

М.З.
ВИНОДЬЛЬЧЕСКАЯ СТАНЦІЯ
РУССКИХ
ВИНОГРАДАРЕЙ И ВИНОДЬЛОВЪ.
КОМИТЕТЪ.

4 января 1918
№ 6

*Содержание: 2. Сербиновъ
и Комитетъ
И.Л.Сербиновъ*

Ректору Новороссійскаго Университета.

55
57

Адресъ КОМИТЕТА: Одесса, улица Николаевъ Пешковъ, 18
Адресъ СТАНЦІИ: Одесса, Мрчаний Рынокъ.

Въ отвѣтъ на обращеніе отъ 23 декабря минувшаго года, за № П1967, переданное въ Комитетъ Винодѣльческой Станціи И.Л.Сербиновымъ 3-го сего января, Комитетъ имѣетъ честь сообщить слѣдующее:

И.Л.Сербиновъ 28 прошлаго декабря вошелъ въ Комитетъ Станціи съ ходатайствомъ о разрѣшеніи ему совмѣстить должности завѣдывающаго отдѣломъ Фитопатологій Станціи и старшаго ассистента по кафедрѣ ботаники, причемъ имъ заявлено было, что, въ случаѣ непризнанія Комитетомъ возможности совмѣстительства, онъ, Сербиновъ, согласенъ перевестись на службу въ Новороссійскій Университетъ.

Принимая во вниманіе, что И.Л.Сербиновъ состоитъ преподавателемъ на Высшихъ Женскихъ Курсахъ и на Высшихъ Курсахъ виноградарства и винодѣлія, Комитетъ Станціи не призналъ возможнымъ новое совмѣстительство, сопряженное съ ущербомъ для обязанностей завѣдывающаго отдѣломъ фитопатологій, поэтому предоставилъ ему перейти въ Новороссійскій Университетъ, о чемъ и уведомили И.Л.Сербинова письмомъ отъ 29 декабря, за № 1300.

Довода объ изложенномъ до Вашего свѣдѣнія, Комитетъ Винодѣльческой Станціи считаетъ долгомъ присово-

**Розпорядження Комітету виноробної станції
м. Одеси стосовно І.Л. Сербінова від 4.01.1918р.**

важно навколо бактеріальних хвороб рослин: баклажану, суданської трави, солодкого перцю, кукурудзи, пшениці, бавовнику тощо. Цінним внеском у науку є розробка ним вчення про змішану інфекцію.

16 листопада 1925 р. в Одеському сільгоспінституті широко святкувався 25-річний ювілей викладацької діяльності Івана Львовича Сербінова. Цього ж року він одержав відрядження на *ентомо-фітопатологічний з'їзд* у Мо-

скві. Але восени здоров'я його погіршилося, і 26 жовтня 1925 р. він помер.

Як свідчить чимала кількість нових та уточнених відомостей з життя І.Л. Сербінова, виділених у статті курсивом, його життєпис став більш об'ємним та адекватним. Слід додати, що, крім уточнення багатьох моментів його біографії та розширення її за рахунок нових фактів, ретельний перегляд архівних та малодоступних

джерел дозволив поповнити список його наукових праць більше ніж десятима позиціями. Це ще раз підтверджує відоме положення про те, що використання істориками науки винятково вторинних джерел не надає повної інформації, більше того, воно призводить до тиражування неточностей та явних помилок, що можуть зустрічатися у роботах попередників.

1. *Бондарцев А.С.* Иван Львович Сербинов (некролог) // *Болезни растений*. — 1925. — № 4. — С. 149—157.
2. *Горленко М.В.* Выдающийся русский миколог и микробиолог Иван Львович Сербинов (к 25-летию со дня смерти) // *Микробиология*. — 1952. — Т. 21, вып. 2. — С. 239—242.
3. *Биологи*: Биографический справочник. — Киев: Наук. думка, 1984.
4. *Curriculum vitae* приват-доцента Новороссийского университета магистра ботаники Ивана Львовича Сербинова и список его научных трудов. — Государственный архив Одесской области, ф. 45, оп. 4, д. 1614, л. 56—58.
5. *Формулярный* список о службе приват-доцента Императорского Петроградского университета, надворного советника Ивана Львовича Сербинова. — Там же, л. 24—28 об.
6. *Сербинов И.Л.* К морфологии хитридиевых // *Дневник XI Съезда русских естествоиспытателей и врачей*. — СПб., 1901. — С. 474.
7. *Личный* состав Императорского Санкт-Петербургского университета. Сентябрь 1900 года. — СПб., 1901. — 16 с.
8. *Записки* о женских врачебных курсах / А.П.Бородин, А.П.Доброславин, П.П.Сушинский, И.М.Тарновский // *Известия СПб. Городской думы*. — 1882. — № 12. — С. 762—777.
9. *Архив* Никитского ботанического сада, оп. 1 (1871—1920), д. 509 (1902). О назначении Сербинова.
10. *Там же*, 1906. Об увольнении Сербинова.
11. *Личный* состав Императорского Санкт-Петербургского университета 1908 года. — СПб. 1908. — 44 с.
12. *Сербинов И.Л.* Гнилец пчёл и борьба с ним. Общедоступное издание. — СПб.: СПб. губ. земство, 1910. — 23 с.
13. *Личный* состав физико-математического факультета Новороссийского университета. — Государственный архив Одесской области, ф. 45, оп. 2, д. 1805, л. 3—5.
14. *Письмо* г. Ректору Новороссийского университета от Комитета Винодельческой станции русских виноградарей и виноделов от 4 января 1918 г. № 6. — Там же, д. 1614, л. 2—2 об.
15. *Одесский* сельхозинститут. Краткий очерк (1918—1968 гг.). — Одесса, 1968. — 71 с.
16. *Одесские* новости. — 1918. — Февраль.
17. *Сербинов И.Л.* Отчёт по кафедре фитопатологии Одесского высшего сельскохозяйственного института // *Защита растений от вредителей*. Бюллетень постоянного Бюро энтомофитопатологических съездов. — 1925. — Т.2, № 4—5. — С. 260—261.
18. *Очерки* развития науки в Одессе. — Одесса, 1995. — 576 с.

Одержано 14.01.2009

В.Н.Гамалія

Деятельность основоположника отечественной науки о бактериальных болезнях растений И.Л.Сербинова (1872—1925)

На основе архивных источников изложены уточненные и новые сведения о жизни и деятельности основоположника отечественной науки о бактериальных болезнях растений профессора И.Л.Сербинова.